

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020 Kış), ss. 267-282.

Geliş Tarihi: 24 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Çeviri/Translations

İZMİR VE YAKIN ÇEVRESİ

Gustavus Richard Brown HORNER*

Çeviren: İbrahim HAMALOĞLU**

Smyrna ya da Türklerin İzmir'i, Türkiye'nin Asya'daki önemli ticaret merkezlerinden biri olup kendisiyle aynı adı taşıyan ve batıdan doğuya doğru uzanan İzmir Körfezi'nin başında yer almaktadır. Şehir kısmen adı gibi yüce bir dağın¹ eteklerine kurulmuş, doğuya doğru 8- 10 kilometre² boyunca yüksek dağ sırtlarına kadar uzanan ova üzerinde yayılmıştır. Bu ovadan akan Meles, hızlı ve kristal berraklığına sahip bir nehirken, geleneklere göre İzmir'de doğduğu söylenen ölümsüz Homeros'un da en sevdiği inziva yeridir. Şehrin arka tarafları, zengin ve alüvyonlu bir toprağa sahiptir, bu nedenle buralardaki bahçelerde yoğun miktarda tarım yapılmakta, çok miktarda sebze yetiştirilmektedir. Bu bölge kar, yağmur, Meles ve bahçelerindeki sayısız kuyulardan değirmenler³ aracılığıyla çıkarılan sular yüzünden sürekli nemlidir. Bu nedenle ova bitmez tükenmez mikroplu bir havaya sahiptir ve bu hava sağlığa çok zararlıdır.

* Gustavus Richard Brown Horner, *Medical and Topographical Observations Upon the Mediterranean; and Upon Portugal, Spain, and Other Countries*, Haswell, Barrington and Haswell, Philadelphia, 1839, ss. 191- 203.

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. ibrahimhamaloglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0559-6037

¹ Kadifekale- Pagos (çevirenin notu)

² Yazarın İngiliz standardında kaydettiği tüm değerler Metrik sisteme dönüştürülmüştür. (ç.n.)

³ Yazarın "Pers Tekerleği" olarak bahsettiği su değirmenleri, öküz, manda ve deve gibi yük hayvanlarının gücüyle çalışmaktadır. (ç.n.)

Şehrin kuzeydoğu kısmına doğru Meles'in körfeze döküldüğü yerde bir bataklık vardır ve arazi o kadar alçaktır ki oradaki evlerin çoğu kazıklar üzerine inşa edilmiştir. Yağmurlu havalarda Frenk mahallesinde bir sokaktan diğerine geçmek için ahşap yollar⁴ kullanılır.

Kuzeyde körfeze yakın olan dağların arasından kıyıya kadar uzanan düzgün bir ova vardır ve bu ovanın bir kısmı ekiliyken, bir kısmını ise su basmıştır. Yemek tuzu üretimi için tuzla olarak kullanılan bu bölüm çok büyük tuz piramitlerine sahiptir ve her zaman görülebilmelerinden ötürü körfezdeki gemilere yer işareti olarak rehberlik ederler. Coğrafi olarak körfezin güney ve batı tarafı, doğu ve kuzey tarafına benzer şekilde alüvyonlu ve bereketli ovalara bakan yüksek dağlardan oluşmaktadır. İzmir'in güneye doğru 15- 20 kilometre aşağısındaki bir dağın tepesinde 2 adet konik şekilde çıplak kaya vardır ve bu kayalar "İki Kardeş"⁵ olarak anılır. Bu dağın eteğinde Saint James ya da Sancak Kalesi⁶ vardır, karşısında ise kalenin savunduğu sığ sular ve kuzey ovalarının bir uzantısı olan Tuzla Burnu⁷ mevcuttur. Batı tarafında ise kuzeyden güneye doğru uzanan uzun, çıplak ve yüce bir dağ Karaburun'u oluştururken körfez girişinin güney tarafı mevcuttur. Bu burnun ucunda Mimras⁸ adında dikkat çekici, göze çarpan bir kaya her zaman gemilerin sefer yönünde yardımcı olmaktadır. Burnun 16 kilometre güneydoğusunda adaları olan Urla adlı küçük bir kasaba vardır, buraya kıyıdan 2- 3 kilometre içerideki dağdan küçük bir su kemeriyle soğuk, temiz ve tatlı bir dereden su getirilir, bu nedenle gemilerin sularını tedarik ettikleri yerlerdendir. Ayrıca Anaksagoras'ın doğum yeri olan Klazomenai⁹ antik kenti de buradadır, antik kentin kalıntıları hem anakarada

⁴ Yazarın "causeway" olarak tanımladığı terim, bataklıklarda kullanılmak üzere yapılmış ahşap yürüme yollarını ifade eder. (ç.n.)

⁵ O dönemde "due Fratelli" olarak da anılan bu dağlar, günümüzde "Çatalkaya Dağları" olarak bilinmektedir. (ç.n.)

⁶ Körfezin en dar olduğu konumdaki bu kale, günümüzde Sancakburnu Kalesi olarak bilinirken, şehirde Kadifekale ve günümüzde Kemeraltı'nda kalan Ok Kalesi'nden sonra inşa edildiği için Yeni Kale adıyla da anılır. Kal'ai Bahir, Dışkale ya da Kastraki adlarıyla da tanınmaktadır. (ç.n.)

⁷ Yazarın "Cape Salines" olarak tanımladığı yer, günümüzde "Çamaltı Tuzlası"dır. Evliya Çelebi, Seyahatnâme adlı eserinde tuzladan "Tuzla-i Melemenkiye" olarak bahseder. 1863 yılında İtalyanlar tarafından işletmeye açıldığı kaydedilse bile daha önceleri de geleneksel olarak tuz üretimi yapıldığı yazarın notlarından anlaşılmaktadır. (ç.n.)

⁸ Karaburun'un eski adı "mimas" olmakla beraber yazar buradaki kayanın "mimras" olarak anıldığından bahsetmektedir. (ç.n.)

⁹ 12 İyon kentinden biri olan Klazomenai antik kentinin bir kısmı Karantina adası üzerindedir. Kent karantina adasının karşısındaki Limantepe'den batıdaki Ayyıldız ve Cankurtaran tepeleri eteklerine kadar yayılmaktadır. (ç.n.)

hem de şimdilerle harap halde taştan bir yolla bağlı olan küçük bir ada¹⁰ üzerindedir. Urla'dan birkaç kilometre uzaklıkta yaz aylarında insanların sık sık içtiği, suyu çok zengin olan kükürtlü bir su kaynağı mevcuttur. Bu kaynağın kuzeyinde Saint James Kalesi yakınlarında ve dağın eteğinde çok ünlü bir sıcak su kaynağı da vardır fakat yetersiz konaklama yerleri nedeniyle ziyaretçisi pek azdır. Aynı sebepten kükürt kaynağının da yakınında yaşayanları dışında ziyaretçisi pek azdır. Bu kaynaklara uygun türde konaklama evleri yapıp bunlar otellere dönüştürülürse İzmir şehrinin vatandaşları için sağlık ve eğlence yönünden harika bir tatil yeri olacağına hiç şüphe yoktur.

Körfez tamamen dağlarla çevrili, bu nedenle iklim ılık ve buharlaşma olayı çok fazladır. Su gün içinde buharlaşır ve atmosferin üst bölgesine yükselir, bulutların içinde yoğunlaşır ve dağları örtbas eder ya da geceleyin sisle şehre iner ve şehri gizlemeye başlar. Eğer yaz aylarındaysa bu sis yoğun bir çiyeye dönüşür, kışın ise bulutlar dağların zirvesini karla kapladıktan sonra şehre ve ovaya sağanak olarak bolca yağmur bırakırlar.

Kışın o kadar çok yağmur yağar ki bir iddiaya göre 50 gün boyunca aralıksız yağmur yağdığı aktarılır, bu iddia muhtemelen abartıdır. İzmir'de iklim yaz ve sonbahar ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise nemli ve soğuktur: ancak yaz aylarında gök gürültüsü ve şimşek eşliğinde şiddetli yağmurların meydana geldiğini ve kış aylarında hava sıcaklığında büyük değişimler yaşandığını biliyorum. Termometreler -1,1 derecelere kadar düşmektedir. Rüzgâr kuzeyden ya da güneyden estiği zaman sıcaklık ta buna göre değişmektedir. Kışın kuzeyden esiyorsa hava nemli ve sert bir soğukluğa sahiptir ve sıklıkla dağlara bazen de ovalara kar bırakır. İzmirli bir vatandaşın duyduğuma göre birkaç sene önce 45 santimetre kalınlığa ulaşan bir kar yağışı gerçekleşmiş ve 3 hafta boyunca yüzeyde kalmıştır. Bu rüzgârın soğuk ve nemli oluşu Karadeniz ve Marmara'yı dolaştıktan sonra Ağustos ayında dahi karla kaplı olan yüce Olimpos dağları üzerinden körfezin kuzey sınırındaki dağlara doğru esmesidir.

¹⁰ Yazarın anakaraya bağlanan taş yolunun harap olduğundan bahsettiği bu ada günümüzde Karantina Adası olarak bilinmektedir. Piri Reis'in 1519 yılında Karantina Adası'nı karaya bağlayan yolu anmasından sonra, Klazomenai antik kentindeki araştırmaların tarihi 18. yüzyıldaki gezginlerin notlarına kadar geriye uzanmaktadır. 1764'te İngiliz gezgin Richard Chandler bölgeye gelerek Karantina Adası'nı incelemiş, adanın kuzey tepesi eteğindeki tiyatroya, Coğrafyacı Pausanias'ın sözünü ettiği kutsal mağaraya ve Makedonya Kralı Aleksandros tarafından ada ile anakara arasında taştan yaptırılan yola ait gözlemlerini aktarmıştır. (ç.n.)

Yaz aylarında imbat, sabah saat 10 gibi batıdan düzenli olarak esmeye başlar ve akşamüzeri saat 6'ya kadar kuvvetli bir şekilde artar ve sonrasında sakinleşir. Güçlü estiği vakitlerde deniz gelgit etkisiyle 90 ile 120 cm arasında yükselir. Öğleden sonra saat 4 gibi İzmir'de sular rüzgâra bağlı olarak yükselmiştir. Gelgit er geç gelince sular ya yükselir ya da eski yönüne doğru alçalır. Kışın rüzgâr bazen körfezin tamamında, bazen belli bir yerinde, bazen de kuzeyden olmak üzere çok düzensiz eser. Kuzeyden rüzgâr estiği zaman gelgit etkisi geciktiği için sular biraz çekilir.

Sirokko rüzgârı¹¹ bazen sonbahar bazen ise kış aylarında eser. Bu rüzgâr ilk zamanlarında kuruyken sonraları şiddetli sağanak yağışlara eşlik eder. Karaburun Dağı'nın zirvesindeki kar bulutları, rüzgârın kuzeydoğudan, güneydoğuya doğru döndüğünün habercisidir. İklimin sıcaklığı hakkında daha kesin bilgiler vermek için kayıtlarımdan oluşan bir özet vereceğim. Bununla birlikte tüm girdilerdeki derecelerin gemide öğlen vakitleri kaydedildiğini, gemilerin belirtilen ayların tamamında İzmir'de bulunmadığını bazen Urla'da bazen Urla- İzmir arasında bir yerlerde olduğunu belirtmek isterim. Yine de aynı enlemlerde buldukları için sıcaklık anlamında büyük bir fark olduğunu düşünmüyorum bu derecelerin doğru ve tutarlı olacağını düşünüyorum.

Celsius(°)	Ortalama	Maksimum	Minimum	Maks - Min Ortası ¹²
1831				
Temmuz	28,8	29,4	28,8	28,8
Ağustos	25,5	25,5	25,5	25,5
Eylül	25,5	28,8	21,6	25
1833				
Mayıs	21,1	23,8	21,1	22,2
Haziran	25,5	30	19,4	24,4

¹¹ Büyük Sahra çölünde oluşan ve Akdeniz'i geçerek Güney Avrupa'yı etkileyen sıcak ve kuru rüzgâr. (ç.n.)

¹² Yazar o dönemde aylık sıcaklık ortalamalarından ayrı olarak en yüksek ve en düşük hava sıcaklıklarının ortalamasını da tabloya eklemiştir. (ç.n.)

Temmuz	27,2	28,8	26,6	27,7
Ağustos	27,2	28,8	27,7	27,7
Eylül	26,6	27,7	25,5	26,6
1837				
Ocak	11,1	16,1	2,7	9,4
1838				
Haziran	24,4	26,1	22,2	23,8

Yukarıdaki değerler öğle saatlerinde gemide kaydedilen sıcaklıklardan oluşmaktadır. Ancak öğleden sonra bu sıcaklıklar artarken, geceleri de düşmekteydi, bu nedenle gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı daha fazlaydı. Üstelik yaz aylarında marinada¹³ imbatın çarpıcı soğuğu hissedilirken bu esinti kıyıdaکی evlerin engel olması, sokakların dar ve çarpıklığı gibi nedenlerle iç kesimlere ulaşamıyordu.

1835-36 kışı boyunca sıcaklık sıfırın altında 12 derecedeydi ve bu devamındaki sonbaharda bağlarda, portakallarda ve incirlerde rekolte düşüklüğüne sebep oldu. 1832- 33 kışı da şiddetliydi ve meyveler üzerinde ağır zararlara sebep oldu; sokak aralarından, dağlara kadar yayılmış halde olan portakal ağaçları köklerine kadar donup kurumuştu. Yine aynı yılın kışında Amerikan Konsolosunun Bornova'daki - İzmir'deki Frenklerin en sevdiği yazlık yer - kır konutunun bahçesinde her sene binlerce portakal veren ağaçların tamamı kurumuştu.

Bu olaylar, iklimin ılıman olmasına rağmen tutarlı olmadığını ve insan yaşamına verdiği zararın yanında bitki örtüsüne de zarar verdiğini kanıtlamak için yeterlidir. Bununla birlikte iklime, yaz aylarının kuraklığına, kış aylarının soğukluğuna rağmen körfez ve dağlar arasında vadilerle sıkışmış toprakların bereketli olması, pazarların genellikle Doğu Akdeniz'de bulunan en lezzetli meyve sebzelerle dolup taşmasına neden olmuştur. Herkesin bildiği dünyaca

¹³ Yazarın metinde "marina" olarak bahsettiği yer 180 metreye varan uzunluğuyla küçük liman olarak da bilinmektedir. (ç.n.)

ünlü incirin yanı sıra, üzümler, kirazlar, narlar ve kavunlar da oldukça iyi ve lezzetlidir. Üzümler en iyi kalitededir, sultaniye üzümleri de küçük ve çekirdeksiz oluşlarıyla ünlüdür, yarım kilosu 1 cent bile olabilir. Kirazlar büyük, çeşitli, renkli ve mükemmellerdir, ayrıca kavunların da eşi benzeri yoktur. Nitekim kasaba kavunu adı verilen türün boyutu ve lezzeti eşsizdir ve başka ülkelerde dahi kavunların en iyisidir. Zeytin ağacı ovalarda mükemmel bir şekilde büyür ve meyvesi en iyi kalitededir. Ancak düzgün bir şekilde korunmadığından, Fransa ve İspanya'da yetişen zeytinler kadar sevilmemektedir, özenle yapılmayan yağı da genellikle görece düşük kaliteye sahiptir.

Şehrin başlıca ürünleri zeytin, incir, buğday, arpa, pamuk, keten, tütün, mısır ve çeşitli ilaçlardır. Başlıca tıbbi ürünler afyon, mahmude otu, eşek hıyarı, Ebucehil karpuzu¹⁴ ve meşe palamududur. Ancak afyon ve mahmude otu, dağların iç ve arka kesimlerinde yetişirken, meşe palamudu Çanakkale Boğazı ve Troya ovalarında özellikle en yüksek kısımlarda bulunan Aşil'in mezarının etrafında bolca bulunur. Sıradan botanik ürünlerin üretimi için alçak arazilerde sonsuz bir çeşitlilik varken dağların çoğu ya çıplak kalker yığınlarıdır ya da çalılar ve bodur ağaçlarla¹⁵ kaplıdır. Körfezin kuzeyindeki dağlar tamamen bakir ve çoraktır. Güneydeki dağlar ise yanlarından zirvelerine kadar büyük orman ağaçlarıyla bezelidir. Etna Dağı'nın güney kıyısı haricinde bu manzaranın Akdeniz'de başka hiçbir yerde görülmemesi sevindiricidir. Mersin ağacı sık görülen bir ağaçtır ve aşırı derecede hoş koku verir, zakkumlar ise derin vadiler ve sel yatakları boyunca takdir edilmeyi beklemeden sessiz bir şekilde kırmızı çiçeklerini açar, solar ve yapraklarını döker.

Hayvanlar

Yaygın evcil hayvanların yanı sıra ülkenin tüm ürünlerini taşıyıp tekel olmaktan zevk almayan at ve katırdan sonra deve de yük taşımacılığında oldukça fazla kullanılır. Bazen çiftçilerin yardımcısı olan öküzün yerini yaban öküzü alır. Yabani hayvanlar en yaygın olanları kır tavşanı, sırtlan ve yaban domuzudur. Uzun Ada'da çok sayıda kır tavşanı bulunurken, yaban domuzu da kışın pazarlarda yerini almak üzere yaşam alanı olan dağlarda avlanır. Yaban

¹⁴ Acı Hıyar (ç.n.)

¹⁵ Makiler (ç.n.)

domuzu hala acımasız ve tehlikeli bir canavar olsa da ateşli silahların kullanımı nedeniyle kolay avlanır olmuş ve artık avcıların korkulu rüyası olmaktan çıkmıştır. Sayıları muhtemelen azalan yaban domuzları vahşiliklerini de yitirmeye başlamıştır, neticede bu hayvanlar artık bilge Odysseus'un ayağını yaralayan vahşi domuzlardan¹⁶ değildir. Avlandıklarında dış yağının bir kısmı derisinde kalacak şekilde yüzölüp pazarlara gönderilirler. Eti beyaz, taze, güzel ve lezzetlidir.

Kuşlardan çulluklar, kızıl keklikler, güvercinler, boz ötleğenler, ördekler, kazlar, tavuklar ve hindiler aklıma ilk gelenlerdir, balık olarak dil balığı, tekir, pisi balığı ve diğer pek çok balık pazarlarda bolca bulunurken, çok düşük fiyatlara alıcısını beklemektedir. Bir bütün olarak ele alırsak çok çeşitli gıdalara sahip olması nedeniyle Akdeniz'in en iyi pazarının İzmir'de olduğunu söylemek şaşırtıcı değildir, çünkü Akdeniz'e kıyısı olan diğer şehirlerde bu kadar bolluk bulunmamaktadır.

İzmir, yabancıların merakını giderip onlarda daha fazla ilgi uyandırabilecek az sayıda objeye sahiptir. Bunlardan, şehre tepeden bakan yeri taçlandıran Ceneviz Kalesi'nin kalıntıları; ince ve sivri uçlu minareli camileri, şehrin batı ucunda iki bin insanı ağırlayabilecek kışlaları, şehrin doğu ucundaki marina boyunca uzanan Avrupalı konsolosların her biri farklı ulusların bayraklarını sergilediği evleri ve nihayet kentin batısı ve güneyindeki uçsuz bucaksız mezarlıkları gölgeleyen yüksek, sivri tepeli, koyu yeşil ve kasvetli selvi ağaçlarının koruları en göze çarpanları olarak görülmeye değer yerlerdendir.

Tepenin kenarında antik tiyatronun kalıntıları, St. John Kilisesi ya da Asya'daki ilk kilise ve körfezin kuzeyinde yer alan Tantalos'un mezarı şehrin dikkat çeken eski eserlerindedir. Bu mezarın Tantalos'a ait olduğu kanıtlanamamış olsa da çok seçkin birisinin olduğu kesindir, höyüğü 26,5 metre çapında olup, tepesi yassıdır ve esasında kaba ve yontulmuş granitten yapılmıştır. Mezar yapının merkezinde 4,5 metre x 1,8 metre ölçülerinde yüksekliğini ölçemediğim kemerli bir odadadır¹⁷. Odadaki çöplerin çokluğu

¹⁶ Homeros'un Odysseia eserinde anlatıldığına göre İthake kralı Odysseus, birgün dedesi Autolykos'a konuk olarak gider. Orada bir yaban domuzu avına katılıp, bacağından iz kalacak şekilde yaralanır. İşte, Truva Savaşı sona erdikten sonra, bir 10 yıl daha türlü maceralar geçirerek İthake'ye döner, dadısı Eurykleia tarafından yaşlı Odysseus'un tanınmasını sağlayacak yara izi, bu yara izidir. (ç.n.)

¹⁷ Burada yazarın Tantalos Mezarı ile ilgili yaptığı ölçümler kendisinden 4 sene önce gelen Texier ile benzerlik göstermektedir. Charles Texier, 1835 yılında Amiral Massieu de Clerval'in emriyle Le Suffren adlı gemiden yirmi denizci ve gerekli teknik aletleri alarak, İzmir'e hemen hemen üç

nedeniyle bir kapı tıkanmıştır, bu nedenle odaya girebilmek için ilk keşfedildiğinde açılan 2 delikten tavanda olanını kullanmak gerekir. Bu höyüğün mezar olduğu birkaç yıl önce tespit edildi. Kimin tarafından, ne zaman yapıldığı bilinmezken eski çağlardan kalma olduğu ve muhtemelen Truva savaşı zamanlarında kahramanlar ve diğer önemli şahsiyetler arasında bu tür mezarlar tarz olduğu için o döneme kadar dayandırılır. O döneme ait mezarların çoğunlukla topraktan ve konik formdan oluştuğu, bu mezarın da kesik bir koniden ve esasen taştan meydana geldiği ancak Agamemnon ve diğer Messene ve Argos hükümdarları gibi bazı mezarların da hem toprak hem de taştan yapıldığı bilinmektedir. Dahası İzmir'e bu kadar yakın olan Tantalos'un mezarının tepesi muhtemelen binalarda kullanılmak üzere taşlarının alınmasıyla şimdiki düz halini almıştır, bunun nedeni taşın, mezardan direkt alınarak taş ocaklarında çıkarmaya göre çok daha kolay elde edilmesidir.

İzmir'de halka açık eğlence yerleri bulunmamaktadır, opera yok, tiyatro yok, kamusal meydan yok, yürüyüş yolu yok; sadece 182,8 metre uzunluğunda, 15- 18 metre genişliğinde marina yürüyüşler için hayat kurtarıcıdır. Festival günlerinde insanlar Meles üzerindeki Kervan Köprüsü'ne, mezarlıklara üşüşür, banklara, taş duvarların üzerine otururlar, söğüt, çınar ve selvi ağaçlarının gölgesinde akşama kadar kahvelerini yudumlayıp, tütünlerini içerler. Bu sırada insanların bağışladığı paralarla geçinen müzisyenler, gitar ve kemanlarıyla melodik notalar çalarak insanları ayrıca eğlendirir.

Frenkler ya da Avrupalılar için tatil ve oyalanmanın başlıca yeri bir Yunanlının inşa edip işlettiği büyük ve güzel bir yapı olan gazinodur¹⁸. İkinci katında bir bilardo salonu, iki oturma odası ve yaygın olarak okuma salonu ya da kumarhanede lazım olacak para işleri için kullanılan genişçe bir salon bulunmaktadır. Ancak bütün kış mevsimi boyunca aboneler tarafından binada düzenlenen balolar için de kullanılmaktadır. Herhangi bir abone dilediği kadar yabancıyı davet etme özgürlüğüne sahiptir ve bir yabancı bir kez geldiğinde dahi artık orada istediği zaman, istediği kadar kalabilme hakkını elde eder.

kilometre kadar mesafede bulunan eski şehrin haritasını ve orada en iyi şekilde kazı yapmak üzere karaya çıkar. Böylece Texier, önce bugünkü Antik Smyrna kalıntılarının olduğu yerde bazı çalışmalar yaptıktan sonra hemen ardındaki yamaçlarda bulunan mezar anıtlarını incelemeye başlar. Bu mezarlardan 12 tanesini kısa betimlemelerle kaydettikten sonra "Tantale'in Mezarı" dediği ve içlerinde en büyüğü olan mezara daha fazla yer ayırır. Mezarın çapını 33 metre 60 santimetre olarak kaydeder. (ç.n.)

¹⁸ Yazarın "Casino" olarak adlandırdığı yer anlam olarak kumarhane olsa da o dönemde içinde yapılan balolar nedeniyle metinde gazino olarak tanımlanmıştır. (ç.n.)

Limandaki savaş gemisine mensup yabancı subaylar her zaman bu balolara davet edilirler ve isterlerse hiç sıkıntısız, kibarca karşılanacakları gazinoda, Frenk nüfusunun en saygın kesimiyle tanışabilirler.

Yunanlılar da yapısal olarak aynı tarzda, ufak bir gazinoya sahiptir fakat bina küçük ve barınma şartları da o kadar iyi değildir.

İzmir'in nüfusunun 150.000 civarında olduğu sanılmakla beraber Frenkler, Yahudiler, Yunanlılar, Türkler ve Ermenilerin ayrı mahallelerde yaşadığı bilinmektedir. Frenk mahallesi en etkileyici mahalle olarak marinanın yanındadır ve evleri daha iyi inşa edilmiş, büyüktür. Evler denizden Frenk sokağına doğru uzanır ve aralarında sokak yoktur, bunun yerine evlerin altlarında avlularını birbirine bağlayan geçitler vardır. Bu yapım tarzı birkaç nedenden dolayı sakıncalıdır; en önemlisi evlerin mahremiyetinin altlarından geçen işlek geçitler ve ortak avlular nedeniyle zarar görmesi, bir diğeri de Frenk sokağı ve liman kapılarının geceleri kapanması nedeniyle insanların sıkıntı çekmesi ve havalandırmanın tamamen engellenmesidir. Gerçekten de bu durum gün içinde sıkıntılıdır, çünkü dar sokakların şehri daha serin kıldığına inanan herhangi biri Frenk sokağı ve diğer arka sokaklarda boğucu havayla karşılaştığı an bu fikrinden vazgeçecek ve ardından imbatı solumak için kendini limana giden geçitlerden birine atacaktır.

Buradaki evler kentin geri kalan kısmı gibi ya taştan yapılmış ya da taş veya tuğlayla doldurulmuş çerçevelerden oluşup üzerleri ya kalasla kaplanmış ya da sıvanmıştır. Hepsi tuğla kiremit kaplıyken üst katları ve çatıları sokaklara çıkıntı¹⁹ vermektedir, evler bu nedenle birbirlerine alt katlardan daha yakın olurlar. Bu türden binalar diğer mahallelerde de bazı sokaklar 3- 4,5 metre genişliğinde olsa bile yapılır, bu nedenle gün ışığı buralarda yerini karanlığa bırakır ve sıradan çevikliğe sahip bir kişi bir çatıdan diğerine kolayca atlayabilir.

Diğer mahalleler için fazla konuşamayacağım, sadece gözlemlerime dayanarak, hepsinin oldukça sınırlı, daralmış ve pis sokaklara sahip olduğunu söyleyebilirim. Özellikle Yahudi mahallesinde pislik ve rutubetin zafer kazandığı ortada, çünkü hem görüntü hem de koku anlamında iğrençler, mantığı olan bireylerin kendi istekleriyle bu pislik çukurunda yaşadıklarına

¹⁹ Yazar burada cumbalı evlerden bahsetmektedir. (ç.n.)

inanmak zor. Yahudiler bu huylarıyla, bize en pis koşullara dahi alışabileceğimizi gösteriyor.

Camilerin yanı sıra ana kamu binaları hastanelerdir; şehirde Hollandalı, Avusturyalı, Fransız, İngiliz, Yunan, Ermeni, Türk, Katolik ve Protestan ya da diğer adıyla Lazaretto Karantina Hastanesi²⁰ olmak üzere 8 hastane mevcuttur. Bu binalardan detaylı olarak bahsetmeyeceğim, ayrıca bu konu hakkında kapsamlı bilgi isteyenler Amerikan Tıp Bilimleri Dergisi'nin Ağustos 1837'de çıkan sayısına bakabilir.

Her hastane inşa edilirken maddi- manevi adını taşıyan millet tarafından desteklenirken Lazaretto Karantina Hastanesi bu tanıma dahil değildir, çünkü Frenk nüfusunun yararına olan bu hastane vebadan etkilenen, karantinaya ya da tedaviye gönderilen tüm fakir insanlar için yapılmış olup, ortakça desteklenmektedir.

Her yıl İzmir'e gelen pek çok Amerikan gemisine rağmen tıbbi ya da cerrahi tedaviye ihtiyaç duyan denizciler için bir hastane ya da başka bir yer temin edilmemiştir. Bu nedenle herhangi bir Amerikalı denizci hastalandığında, gemide kalmakta devamında ya acı çekmekte ya da başka bir ülkenin hastanesine ücretli gitmek zorunda kalmaktadır. Eğer bir hastanemiz olsaydı, Birleşik Devletler dışında çiçek hastalığına yakalanan denizcilerimizi o hastanede tedavi edip, denizdeki diğer denizcilere virüsü bulaştırmamış olurduk. İzmir'de ya da çevresinde bir hastanemiz olması sadece insanlık için değil, ticaretin, donanmanın ve tüm bir ulusun çıkarları için de gereklidir. Diğer Hristiyan ulusların yöntemini benimseyerek, bir hastane inşa edip uygun bir maliyetle idame etmek mümkün olabilir. Bu idame kamu harcamasıyla yapılmasa bile hastaneye gönderilen denizcilerin maaşlarından makul bir kesinti yapılarak sağlanabilir. Donanmada bulunan bazı doktor subaylar, aktif hizmette sayıldıkları takdirde seve seve bu hastanede hizmet vereceklerdir.

Hamamlar

Bunlardan çok var. Asıl hamam pazarlar tarafındadır ve tanımı diğer hamamlar için de geçerlidir. Bu hamam oldukça büyük ve geniştir, aralarında küçük bir ara odanın olduğu iki büyük daireden oluşur. Evin çatısı her bir

²⁰ Lazaretto hastaneleri, denizde yolculuk eden fakir kimseler için kurulmuş karantina hastaneleridir. Kelime olarak cüzzamdan gelir. Hiç hareket etmeyen gemiler, tecrit edilmiş adalar ya da şehirdeki binalar, Lazaretto hastanesi olarak kullanılabilir. (ç.n.)

dairenin tavanında bir kubbe olacak şekilde 2 kubbeden oluşuyor. Sokağa yakın olan bir başka hamamda ise kanepeler, divanlar, yatak örtüleri, havlular için raflar var, ayrıca işletmecinin ziyaretçilerin değerleri eşyaları koruyup, onlara yiyecek ve serinletici içecek verdiği bir büfe de içerde mevcuttur. Diğer iki daire banyo amaçlıdır, ancak en çok kullanılanlardan biri binanın arkasındaki büyük dairedir. Bu dairenin ortasında beyaz mermerden yükseltilmiş bir zemin, her köşesinde üstü açık olan küçük bir oda, yanlarında soğuk ve ılık su çeşmeleri ile hava ve ışığın girip, buharın çıkmasını sağlamak için tavanında çok sayıda delik mevcuttur. Tabanın altında fırınlar ve kazanlar vardır. Su, su kemerlerinden alınıp şehrin altından geçen borulardan gelmektedir.

Hamama girmek isteyen bir kişi önce ön daireye girer ve bir divan seçer, kıyafetlerini onun üzerine koyar ve işletmeciye saat gibi aksesuarlarını verir, başına, omuzlarına ve beline birer havlu sarar, bir çift takunyayı giydikten sonra ya arkadaki daireye girer ya da küçük ara odada durur. Arkadaki büyük daireye girerse kendisini sadece belleri havluyla örtülü hizmetçiler karşılar ve her biri kendi köşesinde ziyaretçiye banyo sefası yaptırmak için samimiyetle yerini önerir. Neresini seçerse seçsin bir havlu üzerine uzanır ve sardıği havluları atar. Baskıcı ısı, fiskiye den gelen ısıtılan suyun tüm zemine dökülmesinden kaynaklanan yoğun buhar ve taze havanın çarpması sonucu ciddi bir bunalma hissi başlar fakat terleme başlar başlamaz rahatsız edici bütün belirtiler son bulur. Bu durum hızlı bir şekilde gelişir, birkaç dakika içinde yoğun miktarda ter atılır ve banyoda kalındığı sürece devam eder. Terleme meydana gelir gelmez hizmetçi veya tellak sağ ya da sol eline en pratik şekilde siyah bir lif kesesini eldiven gibi geçirir ve ziyaretçiyi büyük bir yetenek ve kuvvetle baştan ayağa ovalar, çok sayıda ölü deri, silindir olmuş şekilde rulo rulo deriden dökülmeye başlar. Sonrasında tellak kasesini sabun köpüğü ile doldurup ziyaretçinin üstüne döker ve beyaz at kılından fırçayla yine ovalamaya başlar sonrasında en yakın çeşmeden tekrar su alarak köpüğü yıkar, nasır ve diğer döküntüleri soyar, eğer istenirse eller ve ayakları burup tüm eklemeleri çatırdatır, kulunçları açar. Son olarak boynuzdan yapılmış ve uçları sivriltilmiş kapları kullanarak ayaklardan 50- 60 mililitre kan çıkarır. Banyo bitince tellak, ziyaretçiyi buharın izin verdiği kadar kurular ve tekrar havluya sarar ve terliklerini giydirdikten sonra onu divanına geri gönderir. Orada havluları çıkarır, uzanır ve kendini bir yatak örtüsü ile örter. Yeterli derecede serin ve kuru olduğunda giyinir, yaslanır ya da bacak bacak üstüne atarak oturur, kahvesini, tütününü içer ve işi bitince hesap ve ödeme için hizmetçi çağırır, saat ve diğer aksesuarlarını geri alır ve yeni ziyaretçilere yer açmak için artık dışarı

ıkar. Bir hamamın fiyatı 5 ile 100 kuruş, yani 25 cent ile 5 dolar arasında değişirken, alınacak hizmetle doğru orantılıdır, yani her şey dahil bir dolara hizmetçilerin ve serinletici içeceklerin de olduğu hamam sefası yapılabilirken bu ücretin üzerinde ödenen her para gereksizdir.

Eczacılar ve Doktorlar

Bu meslek unvanları altında yer alan herkes istisnasız ya Avrupa doğumlu ya da kökenleri oraya dayanmaktadır. Eczacıardan bazıları eczacılık hakkında oldukça bilgi sahibidir ve sürekli olarak çoğu Fransa'dan getirilen en iyi ilaçları tedarik ederler. En iyi ravent²¹ Rusya'dan ithal edilirken büyük miktarlarda ihracı da yapılmaktadır, fakat önceleri en iyi ihracat kalemi olan afyon, Sultan'ın ticareti tekelleştirmesi nedeniyle azalmış ve bütün afyon talebi İstanbul'a kaymıştır, büyük miktarda afyon talep edilmesi durumunda tüccarlar ve eczacılar bunu karşılamak zorundadır. Sultan'ın sabitlediği fiyattan mahsulleri satın alan temsilciler bunları başkent depolarına aktarır ve orada büyük bir kısmı dağıtılır. Bu baskıcı sistem nedeniyle bu değerli ilaç daha tarlada ihmal edilmeye başlıyor ve üreticiden bağımsız olarak fiyatlarda yapılan ayarlamalar nedeniyle Sultan tarafından ödenen para ya maliyeti kurtarıyor ya da çok az kar getiriyor. Afyonun çiğnenerek ve tozla tüketilmesi ile ilgili çok gözlemim olmasına rağmen, İzmirli Türklerin büyük ölçüde her iki uygulamayı da bıraktığını ve azalttığını söylemem mümkündür. Ancak çok miktarda konyak ve alkol ithal edip, bunları kullanmak dinlerinde yasak olsa da tüm sınıflar arasında yaygın olmasından ötürü afyonun yerini alacak gibi gözüküyor. Bu nedenle birkaç kişiyi etkileyen ya da tüm topluma yasak edilen ürünlerin hangisinin daha zararlı olduğu sorgulanmalıdır. Bana verilen kayıtlara göre, 20 yıl önce senede bir varil konyak tüketilirken, şimdilerde bu sayı senelik 50 varil civarındadır. Müslümanların bu ölçülü alışkanlıklarının değişme nedeni olarak aralarında yaşayan Hristiyanlar sebep gösterilmektedir.

şehirde çok sayıda saygın yabancı doktor mevcuttur. Bazıları hastanelerde sabit maaşla çalışırken, bazıları ise Sultan'ın ordusunda ve donanmasında görev alır. Bu hastanelerdekilerin tamamıyla, Sultan'ın yanında görev alanların bazıları kamuda olduğu kadar özel sektörde de çalışır ve bu nedenle güzel bir gelir elde ederler. Bu meslektekiler birbirinden kopuktur ve

²¹ Işgın - ugun - Van muzu (.n.)

her üyesi kendi özel ilgi alanına göre yaklaşımlarda bulunup mesleği hakkında genel olarak hiçbir şeyi umursamadığı için bir birlik altında toplanmak istemektedir.

Tabipler birliği yok , akademileri yok, kolejleri yok, kitapları yok ve de ne kitapçıları ne de önemli mesleki bilgileri kaydetmek ve öğretmek için kullanılan süreli yayınları yoktur. Bu tür organizasyon, örgütlenme eksiklikleri ilaçlar, hastalıklar, halk sağlığının korunması hakkında pek çok değerli bilginin maziye gömülmesine kesin sebep olarak gösterilir. Türkler, bu Hristiyan doktorlara düşkün oldukları için onları ailelerinin içine diğer insanlara göre daha özgür ve kolay bir şekilde alıyorlar. Bu nedenle hem ilahiyat ve tıp okuyan hem de bu özgürlükten faydalanıp evlerine serbestçe erişebilen, vücuda fayda sağlarken aynı zamanda kalplerine, ruhlarına dokunabilecek işe yarar misyonerlerin istihdam edilmesi ve böylece Hristiyanlığın yayılması daha iyi olmaz mıydı? Türklere ve özellikle hayatları evleriyle sınırlı olan kadın ve çocuklara ulaşma konusunda, daha önceleri bu fırsatları elde edemediği için Hristiyanlığı yayma misyonlarında zayıf kalan diğer insanlara göre bu misyonerler kesinlikle daha iyi etki ederler.

Hastalıklar

İzmir'in iklimi, konumu, en çok maruz kaldığı hastalıklar, vs. göz önüne alındığında miasmatik ateşlerin mahallelerde bolca bulunduğunu söylemek zordur. Bunların en yaygınları esas olarak limanın yakınında ve körfezin kuzey tarafında, tuzlalara doğru ara ara ortaya çıkanlardır, şehir burada güney tarafından daha bataklık bir haldedir. Her ne kadar imbat rüzgârı son derece canlandırıcı olup, keyif verse de Tuzla Burnu'ndaki düzlüklerden ve bataklıklardan şehre doğru esmeye başladığı zamanlar verdiği zarar nedeniyle iyi ya da kötü bir rüzgâr olduğu tartışmalıdır. Elbette tüm zararlı havayı daha esmeye başlamadan içine çekiyor ve hemen dağlardan körfezin güney tarafında çıkıntılık yapan tepedeki burna doğru esmeye başlıyorlar.

1833 yılında daha önce de anlatıldığı gibi John Adams²² gemisi, İzmir'den gelen Amerikan gemilerine Mayıs ayının ortasından, Eylül ayının ortasında

²² 1831'de Birleşik Devletler'in Akdeniz filosuna katılan gemi, ilk görevini 13 Eylül 1831'de David Porter'ı Maslahatgüzar sıfatıyla güven mektubu sunması için İstanbul'a götürerek yapmıştır. O dönemde Çanakkale'yi silahlı halde geçmek gibi nadir bir imtiyaz almıştır. (ç.n.)

kadar eşlik etmekle görevliydi ve zamanının büyük bir kısmını İzmir Körfezi'nde geçiriyordu, bir keresinde gemi mürettebatı hummadan öyle bir rahatsızlanmışlardı ki Milos²³ limanına gidip orada birkaç hafta kalmaya zorlandılar. Fakat İzmir'in ikliminde hastalıklara dair en çarpıcı kanıt havada yoğun miktarda bulunan, geçen yaz boyunca da etkili olan sıtma mikrobudur. Birleşik Devletler 30 Mayıs'ta körfeze girerken hasta listelerinde 18 kişi vardı ve bunların hiçbirinde humma yoktu. 5 Haziran'da körfezden ayrılırken bu sayı 27'ye çıkmıştı ve bunlardan birinde sinir ağrısı, altısında gelip geçici humma ortaya çıkmıştı.

Öğrenebildiğim kadarıyla, Osmanlı'nın diğer devlet gemileri İzmir'i ziyaret ederken körfezde uzun süre kalmışlarsa mürettebatı hastalıktan etkilenmiş oluyor. 1829'da İzmir'i ziyaret eden Cavali²⁴ bir subay tarafından, bir zamanlar gemilerindeki hasta listelerinde humma, ishal ve diğer şikayetleri olan 130 kişi olduğu, şimdiki geminin körfezde 6 aydır bulunduğu ve söylemesi iyi olacak ki mürettebatın bu süre zarfında hiçbir hastalıktan etkilenmediği konusunda bilgilendirildim.

Geçen yaz aylarında Birleşik Devletler dışında meydana gelen humma hastalığı hava koşullarından kaynaklanmamaktadır, çünkü havadaki nem miktarı ne olursa olsun, körfezde büyük miktarda buharlaşma yaratan sıcaklık hummanın tek suçlusudur. Atmosferin nemine ilişkin dikkat çeken tek şey, güvertelerin şafak vakti yıkanmasına rağmen öğlen vakti termometreler 25 dereceyi gösterirken dahi kurumamasıdır.

Hummanın yanında çiçek hastalığı, veba ve akciğer şikayetleri şehirde en sık görülen hastalıklardır. Endemik ve salgın olarak yaygındırlar. Çiçek hastalığı her zaman varlığını korur – aşılama kusurlu yapılı ve genel olarak uygulanmaz –savaş gemilerindeki çok sayıda mürettebat bu hastalığa yakalanma tehlikesi olmadan kıyıyla iletişim kuramaz. Birleşik Devletler daha önce belirttiğim gibi 1836 ve 1837 kışlarında oradaydı ve Constitution²⁵ gemisi önceki kış aynı

²³ Değirmenlik Adası, Yunanistan. (ç.n.)

²⁴ Cava Adası, İngiltere tarafından 1814 Paris Antlaşması ile Hollanda'ya bırakılmıştır. Günümüzde Cava (Java) Adası, Endonezya'nın yüzölçümü bakımından dördüncü, nüfus bakımından en kalabalık, siyasi bakımdan en önemli ve iktisaden en gelişmiş adası olup devlet merkezi Cakarta da (Jakarta) burada bulunmaktadır. (ç.n.)

²⁵ Birleşik Devletlerin ilk gemilerinden olan gemi aynı zamanda günümüzde dahi dünyanın yüzer haldeki en eski savaş gemisi olarak kabul edilmektedir. Birinci ve İkinci Berberi Savaşları'nda aktif rol almıştır. (ç.n.)

talihsizliği yaşadı fakat virüs bulaşmış kişi hemen karaya gönderildi ve hastalığın mürettebata bulaşması önlenmiş oldu.

Veba son 9 yıl içinde sonuncusu 1837 yılında olacak şekilde 4 kez salgın halinde yayıldı. Sonrasında sonbaharda patlak verdi, yaza kadar devam etti ve ilkbahar ayları en yıkıcı olduğu zamanlardı. Hastalık son bulmadan önce şehir ve çevresindeki 10.000 kişinin mağdur olduğu hesaplandı. Hastalık yaygınken oradaydım ve şehir merkezinde çok az vaka varken, vakaların çoğu Bornova ve Urla kasabalarında meydana gelmişti.

İzmirliiler kendilerini etkileyen vebanın, İstanbul'daki vebadan çok daha etkili olduğunu, İstanbul'dakinin o kadar da korkulacak bir şey olmadığını söylüyorlar. İstanbul'dan gelecek vebanın kendine özgü sebeplerden ortaya çıkması ve insanları hastalığa yatkın hale getirdiği bilirse de İzmir halkına bulaşabilmek için uygun olmaması, bu görüşün nedeni olarak gösterilebilir.

Hastalık yayılmaya başladığında varlıklı insanlar kendilerini evlerine kapatırlar ve tehlike yok olana kadar gönüllü bir karantinaya girmiş olurlar. Kaçınılmaz durumlar dışında birbirleriyle hiç iletişim kurmazlar ve erzaklarını arındırıcı ve dezenfekte edici etkisi olduğunu düşündükleri su yoluyla alırlar. Bu dönemde kediler vebayı bir insandan diğerine taşıyabileceğine inanıldığı için evlere sokulmazlar. Gerçekleşmiş örnekleri vardır ve birçoğu hastalığın bulaşıcı olduğunu kanıtlamak için ileri sürülmüştür. Birçok kişi giysilerden ya da kişilerin doğrudan temasıyla bu hastalığın bulaşacağını düşünürken, diğerleri sadece hava ve mikroplu eşyaların hastalığı yayacağına direkt temasla bulaşmayacağına inanıyor. Birçok vaka, direkt olmayan temasla bulaşmayı kanıtlar niteliktedir ve bence en doğrusu da budur. Bu soru sağlıkçılar kendilerini bu hastalığa maruz bırakırken son derece dikkatli davranmazlarsa tatmin edici bir şekilde çözülebilir. İçlerinden biri hiçbir doktorun vebadan etkilenmiş hastayı tedavi edemeyeceğini söyledi, eğer tedavi etmeye kalkarsa diğer hastalıklardan etkilenen insanları tedavi edemeyecekti. Bu nedenle İzmirli doktorlar, vebayla ilgili kişisel gözlem ve uygulamadan uzak durdukları için bilgilerinin tamamı teorik olacak ve bu hastalığı hiç yenemeyeceklerdir. O zaman vebadan etkilenen insanların tedavisi aşırı derecede kötü olmalı, çoğu zaman yardım almadan, tedavi olmadan hastalıkla baş başa kalıyor olmalı. Enfeksiyona yakalanacak kadar cesaretli birkaç hekim dışında hayatlarını zırcahil ve şarlatan doktorlara emanet etmektedirler. Ocak 1837'de havanın soğukluğuna bakılmaksızın bu durumdan etkilenen talihsiz insanlar

Bornova'da ortaya çıktı, her zamanki gibi boş alanlara, çadırlara yerleşmelerine izin verilirken oralarda ya ölüme terk edildiler ya da tedavi olup evlerine, arkadaşlarına ve komşularına dönene kadar orada acı çekmeye zorlandılar. Soğuk, açlık, susuzluk, şiddet içeren kötü tedavilere maruz kaldılar ve pek azı evini görebilmek için yaşadı. Veba böyle tedavi ediliyor, ölüm oranının o kadar büyük olduğunu ve bir yılda 10.000 insanın yok olması gerektiğini kim bilebilirdi.

Kış aylarında hastalık olarak her türlü akciğer rahatsızlığı ile karşılaşılır, ancak nezle ve zatülcenp sık görülür. 1837 kışında Birleşik Devletler, İzmir'e geldiğinde hasta listesinde 15 kişi vardı, gemi şehirden ayrılırken 80'i akciğerinden olmak üzere 90 kişi hastaydı. Kuşkusuz bu o zamanlar şehirde ve birçok yerde hüküm süren gripten kaynaklanıyordu fakat İzmir'in ikliminin, akciğer hastalarının arzu ettiği bir iklim olmadığı da bilinmektedir. Bu hastalardan bazıları son yıllarda Birleşik Devletler'den İzmir'e sağlıkları için gelmişlerdir. Bazılarıyla tanıştım ve iyileşip ülkelerine dönmek yerine 4 ya da 5 kişinin burada hayatlarını kaybettiğini duydum. Kader, bir hastayı arkadaşlarından ayıracak kadar çirkinleşebiliyor; ev konforundan vazgeçmek, sıkıntılara maruz kalmak, 8.000 kilometrelik sefer boyunca tehlikeler atlatmak, en sevdiklerinden yoksun olmak ve ülkesinin büyük kısmından daha kötü bir iklime sahip garip bir şehirde yaşamak. Kötü oteller, güneşin hiç uğramadığı rutubetli ve kirli sokaklar ne de olsa bu insanların etkilendikleri hastalıkla doludur.